

**O'QUVCHI YOSHLARDA JINSIY TARBIYANING
PSIXOFIZIOLOGIK ASOSLARI**

Saidova Nargiza Ismatulla qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Amaliy psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

**ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОЛОВОГО
ВОСПИТАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ**

Саидова Наргиза Исмагулла кызи
Преподаватель кафедры практической психологии ТДПУ им. Низами

**PSYCHOPHYSIOLOGICAL FOUNDATIONS OF SEX EDUCATION
IN SCHOOLCHILDREN**

Nargiza Ismatulla qizi Saidova
*Teacher of the Department of Practice Psychology of TDPU named after
Nizomi*

Annotatsiya: Quyida keltirilgan maqolamizda jinsiy tarbiyaning psixofiziologik asoslari hamda yosh o'quvchilarga pedagog kadrlar tomonidan jinsiy tarbiya hamda jinsiy ko'payish va gender farqlash bo'yicha ma'lumotlar berilishi keltirib o'tilgan. Maqolamizni shaffof tarzda yoritishga harakat qildik.

Аннотация: В представленной ниже статье мы попытались открыто разъяснить психофизиологические основы полового воспитания и информирование педагогов студенческой молодежи по вопросам полового воспитания и полового размножения и гендерной дифференциации.

Annotation: In our article presented below, we tried to openly explain the psychophysiological foundations of sex education and the provision of information by pedagogues to young students on sex education and sexual reproduction and gender differentiation

Tayanch so'zlar: jins, jinsiy mayl, sotsializatsiya, gender, intuitiv, frontal, kognitiv, gender-rol, psixiatrlar, fiziologlar.

Jinsiy tarbiya - bu har bir shaxsning qarama-qarshi jins vakillariga nisbatan jamiyat uchun foydali bo'lgan munosabatini ifodalovchi sifatlar hamda shaxsiy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi deb aytsam mubolag'a bo'lmaydi. Jinsiy tarbiya bu nafaqat erkak hamda ayol o'rtasidagi nikoh kabi o'ziga xos munosabatlar, aksincha ularning har qanday boshqa munosabatlari - jamoat hayotida, dam olishda, turli jinsdagi odamlar o'rtasidagi har qanday munosabatlardir majmuasi tushuniladi. Jinsiy tarbiya nafaqat kattalarning axloqiy xulq-atvorini, aksincha jinsiy jihatdan ham to'g'ri tarbiyalanishi kerak bo'lgan bolalarning ham axloqiy xulq-atvorini nazarda tutadi. Jinsiy tarbiya bolaning keyingi rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Jinsiy ta'lim tarbiya berish jarayonida jinsiy yo'l bilan yuqadigan infektsiya kasalliklaridan qochish imkonini berishi haqida gapirmaslik kerak. Afsuski, shu holatga guvohi bo'lyabmizki, barcha ota-onalar hamda ta'lim muassasalari bu masala bo'yicha to'liq ma'lumot yoki umuman ma'lumot bermaydilar. Bu yerda tushunmovchilik va ishonchsizlik paydo bo'ladi degan allanechuk o'y xayollarga borishadi. Ammo, bolaga o'g'il hamda qiz o'rtasidagi farqni tushunishga imkon berish, bolalarning

qayerdan kelganligini hamda agar yaqinlik paytida bola ularni payqasa, otanalar nima qilishlarini tushuntirish juda muhim hisoblanadi deb o'ylayman.

Fikrimcha, jinsiy tarbiyani shunday aniqlash mumkinki, jinsiy tarbiya - bu erkak hamda ayol shaxsini shakllantirish uchun rejalashtirilgan, usullar bilan ta'minlangan chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi. Erkak kishi mustaqillik, kuch, faollik, oqilonalik va individual yutuqlarga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi. Ayol esa zaif, passiv hamda birovga qaram, hissiyotga beriluvchan, boshqalarga yo'naltirilgan hamda ifodali sifatleri bilan tavsiflanadi. Jinsiy farqlarni tahlil qilish bilan fanning ko'plab sohalari olimlari shug'ullanishadi: Bular, biologlar, fiziologlar, shifokorlar, psixiatrlar, psixologlar. Shubhasiz, bu ma'lumotlar biz, pedagoglarga tegishli deb hisoblayman. Nima uchun o'qituvchilarga gender farqlar, jinsiy rivojlanish haqida chuqur bilimlar kerak? Avvalo, ular shakllanish va o'z-o'zini tartibga solish bosqichida zarur deb o'ylayman. O'z-o'zini tartibga solish «shaxsda o'zi haqidagi ma'lum bir ma'lumotlarning mavjudligini» nazarda tutadi. O'zi haqidagi bu ma'lumotlarning bir qismi insonning ma'lum bir jinsga mansubligi hamda bir necha jihatdan farq qiluvchi qarama-qarshi jins vakillari mavjudligi haqidagi bilimlar hisoblanadi. Bu so'zlarimiz shuni anglatadiki, gender farqlari haqidagi bilim insonga xatti-harakatlarni hamda o'z-o'zini tartibga solishda katta yordam beradi deb hisoblayman. Inson tanasi, uning tuzilishi hamda bunday tuzilish sabablari haqidagi g'oyalar uning aqliy xususiyatlari, axloqiy fazilatlari hamda boshqalar haqidagi g'oyalar bilan bir qatorda «O'qitish tizimi» ning tarkibiy qismidir. Har bir insonning qobiliyatlari hamda xususiyatlarini bilish insonning o'zini o'zi qadrlashi hamda da'vo qilish darajasini o'zgartiradi, bu har bir shaxsning «men» tizimining psixologik hamda ijtimoiy qulayligini yaratish uchun muhim hisoblanadi. Yuqoridagi keltirilgan barcha qoidalar jinsiy tarbiya inson shaxsini rivojlantirish uchun zarur, degan xulosaga kelish imkonini yaratadi. Chunki, «jinsiy aloqa» nafaqat biologik, fiziologik hamda ijtimoiy tushuncha hisoblanadi. Gender farqlar haqidagi bilimlar (keng ma'noda o'qituvchilarga, tor ma'noda bolalarga) jinsiy tarbiyaning sharti bo'ladi hamda uning mazmunini belgilaydi. Jinsiy tarbiyaning maqsad hamda vazifalari jamiyat manfaatlari bilan to'liq belgilanadi. Shaxsiy hayot sohasida inson jamiyatdan tashqarida, deb taxmin qilish noto'g'ri hisoblanadi. Zero, har bir shaxsning individual darajasidagi xususiyatlari u vakili bo'lgan jamiyatning xususiyatlarini ifodalab beradi. Shu sababli, o'z o'rnini jamoat hayotida topa olmagan har bir kishi oilada hamda shaxsiy hayotda ham o'zini yetarlicha muvaffaqiyatliman deb tasavvur qila olmaydi. Menimcha, jinsiy tarbiyaning maqsadi adekvat ma'noni shakllantirishi kerak.

Gender rol haqida gapirib o'tsak; Gender-rol sotsializatsiyasi umumiy sotsializatsiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanib, u uchta komponentni o'z ichiga qamrab oladi:

- 1) ma'lum bir jins vakili sifatida o'zi haqidagi g'oyalarni rivojlantirish,
- 2) gender-rol afzalligi hamda qadriyatlar yo'nalishlarining paydo bo'lishi, shuningdek, ijtimoiylashuv shakllari.
- 3) jinsga mos keladigan xatti-harakatlar.

Jinsiy-rol sotsializatsiyasining yetakchi mexanizmlari umumiy identifikatsiya hamda gender farqlanishini ko'rib chiqishi mumkin. Gender identifikatsiyasi - bu o'zini ma'lum bir jins vakillari bilan identifikatsiya qilish hamda o'zini ma'lum bir jins vakili deb tasniflaydigan hamda tegishli gender roli talablarini boshqaradigan shaxsning xulq-atvori hamda o'zini o'zi anglashining birligida namoyon bo'ladi deb hisoblayman. Jinsiy tabaqalanish degan tushuncha ham mavjud - bu o'zini

qarama-qarshi jins vakillaridan aniqlash, genetik, morfologik hamda fiziologik xususiyatlarning umumiylikida namoyon bo'ladi va ular asosida erkak hamda ayol jinslari ajratiladi. Jinsiy tarbiya mazmuni haqida gapiradigan bo'lsak - bu tarbiyachining bilim hamda o'ziga xos ko'nikmalar tizimi hamda unga vazifalarni hal qilish imkonini yaratadi.

Jinsiy tarbiyaning pedagogik tizimining mohiyati uning barcha tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligini o'rnatishda, frontal, kichik guruh hamda individual shakllarning ishlashining o'ziga xos bog'liqligida namoyon bo'ladigan usullar hamda shakllardan foydalanishning kombinatsiyasida yotadi deb aytishimiz mumkin. Jinsiy tarbiyaning pedagogik tizimining o'ziga xosligi bu uning ma'lum tarkibiy qismlarining dominant bo'lganligi hisoblanadi. Birinchisi, ijtimoiy ta'lim nazariyasi hisoblanib, unga ko'ra bola jinsni o'zlashtirish jarayonida passiv hisoblanadi. Ikkinchisi, kognitiv-genetik nazariya bo'lib, "bolaning jinsiy rollari haqidagi g'oyalari ijtimoiy mashqlarning passiv mahsuli emas, aksincha bolaning o'z tajribasini faol ravishda tuzilishi natijasida paydo bo'ladi, deb aytishimiz mumkin. Bu funktsiyasida namoyon bo'ladi. Bular, bizningcha, tashkil etishning maqsadi hamda shakllari; bolalarning yosh rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari hamda o'g'il va qiz bolalarning gender-rol sotsializatsiyasini bilishi; inson faoliyatining bola uchun mavjud bo'lgan tomonlari hamda sohalari to'g'risidagi bilimlar hisoblanadi. Bular odamlarning mehnat faoliyati, ota-onalarning oiladagi vazifalari, ota-onalarning insonning kelib chiqishi jarayonidagi roli hamda o'rni, qiziqishlari va bo'sh vaqti haqida bayon etiladi. Jinsiy tarbiya tamoyillarini bilish: ota-onalar, o'qituvchilar hamda tibbiyot xodimlari tomonidan jinsiy tarbiyaga yagona yondashuv printsipi va jinsiy tarbiya zarurati, uning maqsadlari hamda vositalari, usullari va mazmuni haqidagi qarashlarning umumiylikida namoyon bo'ladi deb aytish joiz deb bilaman.

Jinsiy tarbiyaning pedagogik tizimda tutgan o'rni muhim tarkibiy qism hisoblanib, uni batafsil o'rganmasdan, bolalarning jinsiy rolini ijtimoiylashtirish muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish mumkin emas deb bilaman. Jinsiy tarbiya bo'yicha barcha pedagogik ishlar hamda usullarni uchta yo'nalishga bo'lishimiz mumkin. Quyida batafsil ko'rib chiqamiz:

1) jinsiy-rol sotsializatsiyasining kognitiv komponentining diagnostikasi bo'yicha ish;

2) gender-rol xulq-atvorini shakllantirish ustida ishlash; bolalarni tug'ish jarayoni bilan tanishtirishga qaratilgan ishlar;

3) odamlarning oiladagi aloqalari va ularning ijtimoiy va oilaviy rollari haqida g'oyalarni shakllantirish ustida ishlash.

Masalan, gender-rol sotsializatsiyasining kognitiv komponentining diagnostikasi bo'yicha ishlar bolalarning jinsini, uning xususiyatlarini hamda hissiy afzalliklarini, o'yinlar va o'yinchoqlarga bo'lgan qiziqishlarini, adabiy qahramonlarni idrok etishni aniqlash bo'yicha bilim hamda ko'nikmalarini aniqlashga qaratilgan. Keyingi ish yo'nalishi odamlarning oiladagi aloqalari hamda ularning ijtimoiy va oilaviy rollari haqidagi g'oyalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. U bolalarni nasl - nasabning ayrim jihatlari, bolaning fiziologik hamda ijtimoiy rivojlanish istiqbollari, ota-onalarning oiladagi vazifalari bilan tanishtirishni o'z ichiga oladi deb aytishimiz mumkin. Gender - rol xulq-atvorini shakllantirish bo'yicha ishlar bolalarni erkaklik hamda ayollik fazilatlarini, turli xil faoliyatdagi erkaklar hamda ayollarning namoyon bo'lishi hamda afzalliklari, ularning oiladagi roli, bilan tanishtirishga qaratilgan hisoblanadi. Shuningdek, bolalarda go'zallik, mehr - oqibat tushunchalariga bo'lgan munosabatni rivojlantirish hamda guruhda qizlar va o'g'il

bolalar o'rtasida bu munosabatlarni shakllantirish. Bu yo'nalish bolalarda u yoki bu jinsga ko'proq bog'liq bo'lgan ma'lum tuyg'ularning namoyon bo'lishi hamda boshdan kechirishi uchun sharoit yaratish bilan bog'liq; masalan, o'g'il bolalarda jasorat, jasorat; g'amxo'rlik, hamdardlik, mehrbu - qizlarda. Jinsiy tarbiyaning mazmuni - bu ayol hamda erkakning sog'lom va yaxlit shaxsiyatini tarbiyalaydigan barcha narsa, ular o'zlarining fiziologik hamda psixologik xususiyatlarini yetarli darajada anglab, his qila oladilar. Jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy hamda axloqiy me'yorlarga muvofiq bir xil hamda qarama-qarshi jinsdagi odamlar bilan maqbul munosabatlarni o'rnatish ma'lum bir ma'noda yaxshi ma'noni kasb etadi. Ushbu jarayonning ko'p jihatlari psixoseksual farqlashning umumiy muammolari hamda jinsi, yoshi xususiyatlarini taqdim etish jarayonida ko'rib chiqiladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Qolaversa, o'smirlarning jinsiy manfaatlarini etiborsiz qoldirish, bu ularning keksa avlod vakillari bilan tarqoqlik hamda tushunmovchilik sabablaridan biri hisoblanadi. O'smirlarning qiziquvchanligining yana bir tomoni tabiiy hodisa hisoblanib, u bolalar tanasida sodir bo'layotgan ko'plab o'zgarishlar bilan bog'liq deb aytishimiz mumkin. Bunda ularning har biri unga nima, qanday va nima uchun sodir bo'layotganini bilishni xohlaydilar. Keyin uning qiziqishi qarama-qarshi jinsga o'tadi hamda dastlab u jinsiy orientatsiyadan mahrum bo'lishadi. Hamda «bu haqidagi» savollar tabiatan juda mavhum hisoblanadi, chunki savol beruvchining aqli pokdir. Yana bir narsa shundaki, biz kattalarda shunday holat kuzatiladiki, jinsiy tarbiya haqida gap ketganda to'satdan qizarib ketamiz. «Hali erta, katta bo'lasiz, bilib olasiz»- deb no'to'g'ri tushunchalarni keltiramiz. Shunday qilib, biz beixtiyor «tuzoq» qo'yib, o'spirinda jinsiy aloqada u o'zining voyaga yetganligini isbotlay oladi degan fikrni kuchaytiramiz. Kim 13-16 yoshda imkon qadar tezroq katta bo'lishni xohlamaydi to'g'rimi!? Bizning muqaddas munosabatimiz intim hayotga qiziqish uyg'otadi hamda hech qanday huquqiy ma'lumot keltirilmagan. Ammo agar biz, bolalarning savollariga javob berishga qaror qilsak, javob berishda biz esda tutishimiz kerak bo'lgan tushunchalar mavjud: biz faqat haqiqatni aytishimiz kerak deb hisoblayman, aks holda biz ertami-kechmi o'z versiyamizni boshqasiga o'zgartirishimizga to'g'ri keladi (yoki bola undan nimanidir o'rganadi) ya'ni tashqarida. Shunda, ehtimol, u bizning unga nisbatan samimiy emasligimiz haqida fikrga ega bo'ladi hamda bu holatda u bizdan boshqa bunday narsalarni so'rashi dargumon deb o'ylayman; lekin agar bola bunday savollarni bermasa, bu bunday narsalar uni qiziqitirmaydi degani emas, ehtimol u allaqachon boshqalardan yetarli ma'lumot olgan, keyin bu mavzuda gapirish uchun sabab topishingiz kerak bo'ladi. Shunday qilib, biz bolalarimizni yomon ta'sirlardan himoya qila olamiz. Jinsiy aloqa natijasida bolalar tug'ilishi hammaga ma'lum jarayon hisoblanadi. Bola tug'ilgandan keyin har biro ta ona zimmasida yangi mas'uliyat va birinchi navbatda, ularni tarbiyalash zarurati paydo bo'ladi. Ta'limning eng muhim, bosqichi jinsiy tarbiya bo'lib qoladi. Bu yerda biz bolalarga zarar keltirmaydigan hamda bizda «jinsiy aloqa iflos narsa» degan yetakchi formulaga ega bo'lmagan yondashuvni topishimiz kerak. Bolani jinsiy aloqaga tabiiy hamda tushunarli munosabatda bo'lishga o'rgatish kerak deb hisoblayman. Ammo o'smirlik yoki o'spirinlik davrida bolaning shaxsiy hayotiga aralashish uchun jinsiy aloqaga ijobiy munosabatda bo'lmaslik lozim. Yaxshi jinsiy tarbiya hamda jinsiy aloqa haqida qayg'urmaslik, farzandlarimizning iffatini hurmat qilish, ularning savollariga javob berish hamda ularga jinsiy aloqa mavzusini yoqimli, qiziqarli, tabiiy hamda o'ta shaxsiy, tarzda tushuntirib borishimiz lozim. O'smirlik

davrida bolalarga hayz ko'rishga o'xshash oddiy hodisalar haqida o'rgatish kerak. Hech narsani yashirmasdan, bu jarayonlarning tabiiy ekanligini tushuntirib, hamma narsa haqida gapirish lozim deb o'ylayman. Bolani tushunishidan oldin unga jinsiy bilim berish darkor (masalan, bolalar qanaqa qilib paydo bo'lganini va jinsiy aloqa nima ekanligini tushuntirish) -nima ekanligini bilishi lozim. Agar bolalar maslahat so'rab kattalarga murojaat qilsalar, bu ular bizga ishonishlarini hamda ular bilan jiddiy gaplashishimizga ishonch bildirishganini ifoda etadi. Ammo, agar biz to'satdan farzandimizga biror narsa bo'lganini his qilsak, ular bilan ochiqchasiga gaplashishimiz kerak bo'ladi. Hech qanday holatda ularni aslo qoralamasligimiz lozim. Chunki, psixikasiga yomon ta'sir qilishi mumkin. Agar siz bunday vaziyatda o'zingizni to'g'ri tutsangiz, bolalar hayotda mutlaqo tajribaga ega bo'lmasalar ham, hamma narsani tushunishadi. Oddiy jinsiy hayotga ega bo'lgan ota-onalar o'z farzandlariga yaxshi maslahatchi bo'lishlari mumkin, lekin bizning jamiyatimizda bunday ota-onalar kamdan – kam uchraydi, shuning uchun jinsiy aloqada bir qancha qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu jarayonlarni yashirishning foydasi yo'q (chunki tabiatan insonga xos fiziologik jarayon) hamda o'zini tutish yoki ma'ruza qilish yomon ta'lim usuli hisoblanadi. Agar biz o'z his-tuyg'ularimizni halol ifoda eta olsak, yuqori samaradorlikga erishamiz. Biz yaxshi tushunishimiz kerak bo'lgan bu mavzu murakkab hamda noaniq hisoblanadi. Tabiiyki, bu borada ko'plab yondashuvlar, keng ko'lamlilik fikrlar mavjud. Jinsiy ta'lim tufayli pedagogik yuk aslo ko'paymaydi, chunki uning asosiy qismini boshqa fanlarda ham yoritish mumkin.

Rivojlanishning turli darajalari hamda shaxsning psixologik profilini hisobga olish kerak.

O'qituvchi tomonidan bolalarga kerakli umumiy ma'lumotlarni uzatish professionallik bilan ajralib turishi lozim. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ham jinsiy tarbiya umuman amalga oshirilmaydi, faqat ba'zi o'qituvchilar o'g'il hamda qizlarga differentsial yondashuvni intuitiv ravishda amalga oshiradilar, o'g'il bolalarning qizlarga yordam berish hamda ularga yon berish, ularni xafa qilmaslik, ularni himoya qilish majburiyatlariga e'tibor berishadi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash joizki, o'qituvchi oldida har doim qiyin vazifa turadi. O'g'il bolalar hamda qizlar o'rtasidagi do'stlikni rivojlantirish va shu bilan birga jinsiy farqlash jarayoniga to'sqinlik qilmaslik yo'llarini topish har doim muhim ahamiyat kasb etib kelinmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tishimiz mumkinki, yoshlar o'zlarida paydo bo'lib boradigan harxil fiziologik mayllarni hamisha ham jilovlab ololmaydi. Qarama-qarshi jinsdagi o'z tengqurlari oldida o'zlarini noqulay his qilishadi. Shu davrda yoshlar o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlar bilan band bo'lsalar jins masalalariga odatdan tashqari qiziqish paydo bo'lmaydi deb aytib o'tishimiz joiz deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'.B.Shoumarov Oila psixologiyasi Sharq. 2010 – yil 296 bet
2. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. – Ростов н/Д.: Феникс, 2018.-С.56-63.
3. Гребенников И.В. Основы семейной жизни.- М.: Просвещение, 2011.-С. 89-95.
4. Каган В.Е. Половое воспитание и психогигиена пола у детей. / В.Е. Каган, Д.Н Исаев. - Л.: Медицина, 2019.- С.15-20.
5. Добрович А.Б. Беседы о половом воспитании. - М.: Знание, 2019.- С. 45-52.
6. Орлов Ю.М. Половое развитие и воспитание. - М.: Просвещение, 2008. С.18-21. 27.